

УДК 81'373+811.112.2+616.33

Бондар Н. В.

МЕТАФОРА ЯК ОСНОВА СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ТЕРМІНІВ ГАСТРОЕНТЕРОЛОГІЇ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена дослідженню явища метафоризації як основи виникнення медичних термінів у німецькомовній гастроентерології. У ній розглядаються метафоричні моделі творення фахової лексики, аналізується їхня продуктивність і вплив на формування гастроентерологічної термінології в німецькій мові. Досліджуються етимологічні та структурні параметри термінів.

Ключові слова: семантична деривація, метафоричний термін, метафорична модель, етимологічна модель, гастроентерологія.

Бондар Н. В. Метафора как основа семантической деривации терминов гастроэнтерологии в немецком языке. – Статья.

Статья посвящена исследованию явления метафоризации как основы возникновения медицинских терминов в немецкоязычной гастроэнтерологии. В ней рассматриваются метафорические модели образования профессиональной лексики, анализируются их производительность и влияние на формирование гастроэнтерологической терминологии в немецком языке. Исследуются этимологические и структурные параметры терминов.

Ключевые слова: семантическая деривация, метафорический термин, метафорическая модель, этимологическая модель, гастроэнтерология.

Bondar N. V. Metapher as the basis of semantic derivation of the terms of gastroenterology in German. – Article.

The article is devoted to the study of the phenomenon of metaphorization as the basis of the appearance of medical terms in German-speaking gastroenterology. In this work, metaphorical models of professional vocabulary creation are considered, their productivity and influence on the formation of gastroenterological terminology in the German language are analyzed. The etymological and structural parameters of terms are studied.

Key words: semantic derivation, metaphorical term, metaphorical model, etymological model, gastroenterology.

Серед різноманітних способів термінотворення важливе місце посідає семантична деривація. У результаті цього процесу фахову мову певної галузі поповнюють уже існуючі в загальному вжитку лексичні одиниці з метою номінації нових спеціальних понять. Слово одержує нове семантичне наповнення, не зазнаючи при цьому формальних змін. Це явище в лінгвістиці також трактується як вторинну номінацію – «використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування» [10, с. 29]. До основних способів семантичного термінотворення мовознавці відносять метафору, метонімію та конверсію.

Процес метафоризації став підґрунтям поповнення лексичного складу різних фахових мов. Метафору в основі різногалузевих термінологій досліджували І. Кочан (радіотехнічні терміни), М. Саламаха (фахова мова екології), І. Павлюк (терміни фітнесу). Незначна кількість робіт присвячена вивченню метафоричного термінотворення в медицині на прикладі різних національних мов [2; 4; 8; 11].

Метафора як різновид семантичної деривації термінів гастроентерології в німецькій мові ще не була предметом спеціального дослідження.

Мета цієї розвідки – проаналізувати процеси метафоричного термінотворення в німецькомовній гастроентерології і їхній вплив на формування і розвиток терміносистеми цієї галузі. Основними завданнями нашої роботи є: 1) виділити гастроентерологічні терміни, в семантиці яких присутній метафоричний компонент; 2) описати моделі

метафоричного термінотворення в досліджуваній галузі і визначити їхню продуктивність; 3) проаналізувати метафоричні терміни в етимологічному та структурному аспектах.

Метафору як основу лексичної номінації досліджували багато українських та зарубіжних мовознавців [1; 3; 6; 9; 10; 11]. У сучасній лінгвістиці цей мовний феномен трактується по-різному. Частина науковців досліджують метафору в контексті ономазіологічного підходу і тлумачать її як засіб вторинного називання. Наприклад, В. Вовк дотримується такої думки: «Метафора – це різновид вторинної лексичної номінації, що передбачає постання значення на підставі зіставлення двох предметів за загальною ознакою, виникнення якої гарантоване єдністю всіх частин практико-перетворювальної діяльності людини, а отже, єдністю процесів, що відбуваються в її свідомості» [3, с. 50]. Первинне значення слова переосмислюється, а метафоричне зміщення його семантики веде до появи нового лексико-семантичного варіанту. Метафоричні зв'язки між початковим та вторинним значеннями простежуються на рівні спільних сем зовнішньої, функціональної або інших видів подібності. Наприклад, лексема *Grieß* має такі лексико-семантичні варіанти: 1) *körnig gemahlenes geschältes Getreide, das zum Kochen verwendet wird*; 2) (*Medizin.*) *körniges Konkrement* [13, с. 720]. В обох випадках спостерігаємо спільну сему «*körnig*» із вказівкою на форму предмету, яка є ономазіологічною ознакою метафоричного перенесення. Загальноновживане слово *Grieß* мотивує гастроентерологічний термін *Gallengrieß* –

grießartige kleine Gallensteine [15, с. 120]. На думку Н. Арутюнової, процедура порівняння, яка полягає в пошуку спільних ознак, – це найважливіший компонент механізму метафоризації [1, с. 190].

Інші дослідники кваліфікують метафору як особливий механізм мислення, який дає можливість пояснити один об'єкт чи явище у світлі іншого. А. Тараненко трактує цей феномен як «семантичний процес, під час якого форму мовної одиниці або оформлення мовної категорії переносять з одного референта на інший на підставі тієї чи іншої подібності під час відображення її у свідомості того, хто говорить» [9, с. 76]. На думку автора, метафора – це приховане порівняння, оскільки підґрунтям виникнення метафоричних асоціацій є схожість позамовних понять, яка може бути не лише реально існуючою, але й тільки бажаною у свідомості мовця.

Отже, метафора – це особлива ментальна операція освоєння навколишньої дійсності, яка завжди передбачає певне порівняння. У сфері науки – це своєрідний спосіб пізнання нових наукових об'єктів, процесів чи явищ шляхом аналогії та встановлення асоціативних зв'язків з уже відомими поняттями.

Представники когнітивного підходу до вивчення мовної метафори вводять поняття метафоричної моделі [6]. В проєкції на фахові мови її можна розглядати як своєрідну схему процесу термінологічної метафоризації. Складовими елементами моделі виступають поняттєва сфера-джерело та цільова сфера-реципієнт (у нашому випадку – це система гастроентерологічних понять). Основою класифікації метафоричних моделей стає різноманітність поняттєвих сфер як джерела метафоричного порівняння, оскільки номінативні одиниці для позначення фахових явищ запозичуються зі світу живої та неживої природи, антропоцентричної та антропогенної сфер шляхом встановлення асоціативної подібності за формою, зовнішнім виглядом, функцією, локалізацією та іншими ознаками.

Лексико-семантичний аналіз вибірки показав, що в результаті метафоричного переносу в німецькомовній гастроентерології виникли терміни, які позначають: а) анатомо-гістологічні структури (*Zäkum*, *Blinddarm* – сліпа кишка); б) хвороби, патологічні стани та утвори (*Kaskadenmagen* – ступінчатий шлунок); в) симптоми (*Butterstuhl* – масляний кал); г) методи лікування та оперативні техніки (*Krückstockanastomose* – анастомоз форми «милиця»); д) медичні інструменти (*Einhornsonde* – однорогий зонд); е) бактерії (*Bacillus*, *Stäbchen* – паличкоподібна бактерія).

Дослідивши механізм метафоризації в терміносистемі гастроентерології в контексті когнітивного підходу, ми виділили види метафоричних моделей.

1. Антропоцентрична модель. Гастроентерологічні терміни – це назви понять, що належать до асоціативної сфери «Людина як жива та соціальна істота», а саме:

1) найменування частин тіла: *Enterostoma* – кишкова стома (штучно виведений отвір), від гр. *stoma* – ротовий отвір; *Corpus gastricum* – тіло шлунка, від лат. *corpus* – тіло; *Magenmund* – кардія (вхідний відділ шлунка), від нім. *Mund* – рот;

2) назви професій та видів діяльності: *Pylorus*, *Magenpförtner* – воротар шлунка, від лат. *pylorus* і нім. *Pförtner* – воротар.

Антропогенна модель. За цією моделлю в розряд гастроентерологічних термінів перейшли назви створених людиною артефактів, а саме:

1) назви предметів побуту: *Ampulla hepatopancreatica* – печінково-підшлункова ампула, від лат. *ampulla* – пузата пляшка, колба; *anorektale Fistel* – свищ прямої кишки, *Magendarmfistel* – шлунково-кишковий свищ, від лат. *fistula* – трубка; *Sanduhrmagen* – шлунок, звужений в центральній ділянці, від нім. *Sanduhr* – пісочний годинник;

2) будівлі, споруди та їх елементи: *Porta hepatis*, *Leberpforte* – печінкові ворота, *Pfortader* – ворітна вена, від лат. *porta* і нім. *Pforte* – ворота; *Ductus choledochus* – жовчна протока, від лат. *ductus* – відвід, водовідвідний канал; *valvulae anales* – відхідникові заслінки, від лат. *valva* – дверна заслінка;

3) знаряддя праці, прилади, інструменти: *Keilresektion* – клиноподібна резекція, від нім. *Keil* – клин; *Schlauchmagen* – трубкоподібний шлунок, від нім. *Schlauch* – м'яка трубка, шланг;

4) штучні матеріали: *Porzellangallenblase* – «порцеляновий» жовчний міхур, від нім. *Porzellan* – порцеляна; *Lacklippen* – «лакові» губи, від нім. *Lack* – лак;

5) елементи одягу: *Tunica mucosa* – слизова оболонка, від лат. *tunica* – туніка, нижній одяг римлян; *Phrygische Mütze* – «фрігійський ковпак» (аномальна форма жовчного міхура, що нагадує головний убір давніх фрігійців);

6) їжа: *Zuckergussdarm* – «глазурований» кишечник, від нім. *Zuckerguss* – цукрова глазур; *Gallengrieß* – пісок у жовчному міхурі, від нім. *Grieß* – крупа; *Speckleber* – «сальна» печінка (амілоїдоз печінки), від нім. *Speck* – сало;

7) літери і фігури: *Colon sigmoideum*, *Sigmoid* – сигмоподібна кишка, від гр. *Sigma* – назва літери грецького алфавіту; *Glisson-Dreieck* – трикутник Гліссона, від нім. *Dreieck* – трикутник.

3. Натуроморфна модель передбачає термінологізацію назв, які співвідносяться з такими сферами понять:

1) світ тварин: *Appendix vermiformis*, *Wurmfortsatz* – червоподібний відросток, від лат. *vermis* та нім. *Wurm* – черв'як; *Magenkarzinom* – ракова пухлина шлунка, від гр. *karkinos* – рак; *Darmpolyp* – кишковий поліп, від гр.-лат. *polypus* – поліп (вид тварин);

2) світ рослин: *Erdbeergallenblase* – «полуничний» жовчний міхур, від нім. *Erdbeere* – полуниця; *Hepar crocatum, Safranleber* – «шафранова» печінка, від лат. *crocus* та фр. *Safran* – шафран; *Bulbus duodeni* – цибулина дванадцятипалої кишки, від лат. *bulbus* – цибулина, бульба;

3) географія та ландшафт: *Gallenwege* – жовчні шляхи, від нім. *Weg* – шлях; *Antrum pyloricum* – пілоричний відділ шлунка, від гр. *antrum* – печера, грот; *Divertikel* – дивертикул, від лат. *diverticulum* – бокова дорога, відгалуження;

4) природна сировина: *Teerstuhl* – «смолистий» кал, від нім. *Teer* – смола; *Feuersteinleber* – «кременієва» печінка, від нім. *Feuerstein* – кременій;

5) небесні тіла: *Sternnävus* – зірчаста родимка, від нім. *Stern* – зірка.

Серед термінів, які позначають симптоми, ми виявили також один міфонім: *Medusenhaupt* (лат. *Caput Medusae*) – «голова медузи» (розширення підшкірних вен живота при цирозі печінки).

Вихідною базою для метафоричних перенесень можуть бути не тільки загальноновживані слова, але й спеціальна лексика різних наукових галузей. У німецькомовній гастроентерології функціонують терміни, запозичені з інших фахових мов. Такий процес переходу номінативних одиниць з однієї галузі в іншу з певним переосмисленням називають транстермінологізацією [5, с. 79]. У результаті транстермінологізації мову гастроентерології поповнили терміни електротехніки (*porto-kavaler Shunt* – порто-кавальне шунтування печінки; *Magenbypass* – шлунковий шунт), біології (*Bulbus duodeni* – цибулина дванадцятипалої кишки), географії (*Langerhans-Inseln, Pankreasinseln* – панкреатичні островці Лангерганса), математики (*Bohdaleck-Dreieck* – трикутник Бохдалека).

Серед розглянутих метафоричних найменувань виявлено небагато однослівних термінів: *Anus* – відхідник, *Erosion* – ерозія, *Fistel* – свищ, фістула. Натомість переважають терміни-композиції і термінологічні словосполучення, в яких метафоричне навантаження може містити як базове слово, так і атрибутивний компонент: *Trommelbauch* – здутий живіт («як барабан»), *Mottenfraßnekrose* – форма некрозу печінки («з'їдена мілью»), *bretthartes Abdomen* – твердий живіт, *Canalis gastricus / Magenstraße* – шлунковий канал.

Метафоричні терміни в німецькомовній гастроентерології мають різне етимологічне наповнення, що зумовлено історичними чинниками становлення та розвитку медичної терміносистеми. Метафоричний компонент властивий класичним

термінам, чисто німецьким словам та лексиці, що запозичена з інших європейських мов. Відтак можна виділити такі етимологічні моделі гастроентерологічних найменувань:

1) чисто латинські та латинізовані грецькі терміни: *Intestinum caecum, Columnae anales, Canaliculi biliferi, Insulae pancreaticae, Hepar migrans*;

2) асимільовані в німецькомовній медицині латинізми та еллінізми: *Zäkum, Cholelith, Sigmoid, Karzinom, Divertikel*;

3) чисто німецькі терміни: *Kartoffelleber, Gallengrieff, Blinddarm, Wurmfortsatz, Gallenstein*;

4) англіцизми: *Bypass, Shunt, golden disease (goldene Krankheit)*;

5) гібридні метафоричні терміни: лат.-нім. *Pankreasinseln*, англ.-гр. *Piecemeal-Nekrosen*, нім.-гр. *Nussknacker-Ösophagus*, англ.-гр. *Pigtail-Katheter*.

Чисто латинські терміни часто зустрічаються в досліджуваній галузі, оскільки метафоричність характерна для багатьох анатомічних термінів, а їхнє вживання нормується міжнародним стандартом латинської анатомічної номенклатури.

Частина метафоричних термінів із різними етимологічними моделями є синонімами чи еквівалентами між собою. В основі їхньої номінації може бути як спільна, так і різні метафори. Наприклад: лат. *Naevus araneus*, нім.-лат. *Spinnennävus* (лат. *aranea* = нім. *Spinne* – павук) – павукоподібна родимка; нім.-лат. *Sternnävus* – зірчаста родимка. Усі три терміни є еквівалентними найменуваннями шкірного симптому при захворюваннях печінки.

Метафоризація, чи вторинна номінація веде до виникнення полісемії на загальнономовному рівні або на рівні кількох терміносистем, що є небажаним явищем у сфері термінології. Проте семантика багатозначних термінів завжди реалізується в контексті.

Отже, проведене дослідження показало, що метафоричні процеси, як різновид семантичної деривації, притаманні терміносистемі гастроентерології в німецькій мові. Терміни різної етимології та структури виникли на основі асоціативних порівнянь. Досить поширені антропогенні метафори, джерелами яких виступають назви будівель, споруд та предметів побуту. Світ флори та фауни є також продуктивною вихідною сферою для метафоричних номінацій у досліджуваній галузі.

Перспективними для подальшого вивчення вважаємо явища метонімії та конверсії в німецькомовній гастроентерологічній термінології.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Теорія метафори / Н.Д. Арутюнова. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Бражук Ю.Б. Натуроморфний метафоричний компонент у складі анатомічних термінів / Ю.Б. Бражук // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2014. – Вип. 25. – С. 55–67.

3. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи (Природа вторичной номинации) / В.Н. Вовк. – К. : Наук. думка, 1986. – 142 с.
4. Дудецкая С.Г. Метафоризация как способ терминообразования (на материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / С.Г. Дудецкая; Самарский гос. пед ун-т. – Самара, 2007. – 24 с.
5. Кияк Т.Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т.Р. Кияк // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2008. – № 38. – С. 77–80.
6. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Лакофф Дж, Джонсон Д. // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
7. Саламаха М.Я. Англомова терміносистема охорони довкілля: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М.Я. Саламаха ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2016. – 21 с.
8. Стоянова І.Ф. Лексико-семантична система англомовної травматологічної термінології : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / І.Ф. Стоянова ; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2007. – 19 с.
9. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах: основные семантические процессы / А.А. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1989. – 254 с.
10. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия // Языковая номинация: Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
11. Цісар Н. З. Вторинна номінація в системі української медичної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н.З. Цісар ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2009. – 20 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М. : “Русский язык”. 1976. – 1096 с.
13. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. v. wiss. Rat d. Dudenred.; bearb. v. A. Auberle [u. a.]. – 4. Aufl., neu bearb. und erweitert. — Mannheim; Leipzig [u. a.]: Dudenverlag, 2001. – 1892 S.
14. Duden. Wörterbuch medizinischer Fachbegriffe/ hrsg. v. wiss. Rat d. Dudenred.; bearb. v. M. Bauer [u. a.]. – 8. Aufl., überarb. und ergänzt. – Mannheim; Leipzig [u. a.]: Duden, 2007. – 862 S.
15. Pschyrembel. Gastroenterologie / hrsg. v. Prof. Dr. med. M. Gregor und Prof. Dr. med. W. Stremmel. – 1. Aufl. – Verlag: De Gruyter, 2013. – 363 S.